XORIJIY TILLARNI OLIY TA'LIMDA O'QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Berdimurodov Adham
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
adham-94@inbox.ru

Annotatsiya. *Maqolada oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishning zamonaviy uslubiy yondashuvlari tahlil qilinadi. Kommunikativ yondashuv, vazifaga asoslangan ta'lim (TBLT), fan va tilni integratsiyalashgan holda o'qitish (CLIL), aralash va teskari ta'lim modellari, raqamli vositalar hamda formativ baholash tizimining samaradorligi ko'rib chiqiladi. Muallif tomonidan mazkur usullarni kredit-modul tizimi sharoitida qo'llash bo'yicha uslubiy model taklif etiladi va uning samaradorligini baholash uchun pedagogik tajriba-sinov dizayni ishlab chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *xorijiy til ta'limi, kommunikativ kompetensiya, vazifaga asoslangan ta'lim, CLIL, aralash ta'lim, formativ baholash, raqamli ta'lim resurslari, CEFR.*

Kirish. Zamonaviy mehnat bozori bitiruvchidan nafaqat til tizimi haqidagi bilimni, balki real kasbiy vaziyatlarda muloqot qila olish qobiliyatini talab qilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son "Aholi o'rtasida chet tillarini o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida chet tili ta'limini xalqaro standartlar asosida tashkil etish, o'qituvchilar malakasini oshirish va baholash tizimini takomillashtirish vazifalari belgilangan. Bu esa an'anaviy grammatika-tarjima metodidan kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'limga o'tishni dolzarb qilib qo'ydi.

Muammo shundaki, amaliyotda ko'p hollarda o'quv jarayoni hamon o'qituvchi markazida quriladi: dars vaqtining asosiy qismi tushuntirish va nazorat qilishga sarflanadi, talabaning mustaqil nutq faoliyati esa cheklangan bo'ladi. Natijada talaba grammatik qoidani biladi, ammo uni nutqda avtomatlashtira olmaydi. Mazkur maqolaning maqsadi — xorijiy tillarni o'qitishning zamonaviy usullarini nazariy jihatdan tahlil qilish va ularni oliy ta'lim sharoitida tizimli qo'llash modelini asoslashdan iborat.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Til o‘qitish metodikasi XX asr davomida bir necha bosqichni bosib o‘tdi. Grammatika-tarjima metodi til haqidagi bilimni birlamchi deb hisoblagan bo‘lsa, audiolingval metod takrorlash va odat hosil qilishga tayangan edi. XX asrning 70-yillaridan boshlab kommunikativ yondashuv yetakchi o‘rinni egalladi: uning markazida til tizimi emas, balki kommunikativ kompetensiya turadi. D. Haymz kiritgan bu tushuncha keyinchalik lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlarga ajratildi.

S.Kreshen ilgari surgan “tushunarli kiritma” (comprehensible input) gipotezasiga ko‘ra, til o‘zlashtirilishi uchun o‘rganuvchi o‘z darajasidan bir pog‘ona yuqori bo‘lgan mazmunli materialni tushunishi zarur. M. Sveyn esa bunga “chiqarma” (output) gipotezasini qo‘shdi: o‘rganuvchi fikrini ifodalashga urinib ko‘rgandagina o‘z bilimidagi bo‘shliqni anglaydi va uni to‘ldirishga harakat qiladi. Bu ikki gipoteza birgalikda zamonaviy darsning asosiy mantig‘ini belgilaydi: talaba mazmunli matnni qabul qiladi, so‘ngra o‘zi nutq mahsulini yaratadi.

Leksikani o‘zlashtirish bo‘yicha tadqiqotlar so‘z boyligining chastotaviy printsip asosida tanlanishi, takroriy uchrashuvlar soni va vaqt bo‘yicha taqsimlangan takrorlash (spaced repetition) samaradorligini ko‘rsatadi. Multimedia resurslari bo‘yicha R. Mayer ishlarida esa matn va tasvirning birgalikda berilishi, ortiqcha bezakli elementlardan voz kechish kognitiv yuklamani kamaytirishi asoslangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda nazariy tahlil (ilmiy-metodik adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish), pedagogik kuzatish, so‘rovnoma va pedagogik tajriba-sinov usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Tajriba-sinov dizayni quyidagicha qurilishi mumkin:

–Tanlanma: filologiya va nofilologik yo‘nalish talabalaridan tashkil topgan nazorat hamda tajriba guruhlari (har birida kamida 25–30 nafar talaba).

–Davomiylik: bir semestr (15 hafta).

–Mustaqil o‘zgaruvchi: tajriba guruhida taklif etilayotgan integratsiyalashgan model (TBLT + aralash ta’lim + formativ baholash) qo‘llanadi; nazorat guruhida an’anaviy tartib saqlanadi.

–Bog‘liq o‘zgaruvchilar: og‘zaki nutq ravonligi va aniqligi, tinglab tushunish, yozma nutq sifati, faol leksik zaxira hajmi, o‘quv motivatsiyasi darajasi.

–O‘lchov vositalari: CEFR deskriptorlariga tayangan kirish va yakuniy testlar, og‘zaki nutqni baholash uchun analitik reyting jadvali (talaffuz, leksik

boylik, grammatik aniqlik, ravonlik, o‘zaro ta’sir), motivatsiya bo‘yicha Likert shkalasidagi so‘rovnoma.

–Ma’lumotlarni qayta ishlash: o‘rtacha ko‘rsatkichlar, standart chetlanish va guruhlararo farqning statistik ishonchliligini aniqlash (t-mezon yoki uning noparametrik muqobili).

Bunday dizayn maqolaga empirik asos beradi va olingan natijalar aynan tadqiqot olib borilayotgan auditoriyaga tegishli bo‘ladi.

Zamonaviy usullarning tavsifi va qo‘llanilishi. ***Vazifaga asoslangan ta’lim (Task-Based Language Teaching)***. TBLTda o‘quv birligi sifatida grammatik mavzu emas, balki real hayotiy vazifa olinadi: intervyu o‘tkazish, muammoni hal qilish, yo‘riqnoma tuzish, mahsulotni taqdim etish. Dars uch bosqichda quriladi: vazifadan oldingi tayyorgarlik (zarur leksika va namunani berish), vazifani bajarish (juftlik yoki kichik guruhlarda), vazifadan keyingi tahlil (til shakllariga qaytish va xatolarni umumlashtirish).

Ushbu yondashuvning kuchli tomoni shundaki, talaba tilni maqsad emas, vosita sifatida ishlatadi va nutqiy tajriba to‘playdi. Zaif tomoni — agar uchinchi bosqich tashlab ketilsa, xatolar mustahkamlanib qolish xavfi mavjud. Shu bois vazifadan keyingi til tahlili majburiy komponent hisoblanadi.

Fan va tilni integratsiyalashgan holda o‘qitish (CLIL). CLIL modelida chet tili mustaqil fan sifatida emas, boshqa fan mazmunini o‘zlashtirish vositasi sifatida qo‘llanadi. Nofilologik yo‘nalishlarda bu yondashuv ayniqsa samarali: axborot texnologiyalari talabasi ingliz tilida algoritm tavsifini o‘qiydi, pedagogika talabasi esa chet el ta’lim tizimi haqidagi matn ustida ishlaydi. Natijada til o‘rganish motivatsiyasi ortadi, chunki material talabaning kasbiy ehtiyojiga bog‘lanadi. CLILni joriy etishda asosiy shart — matn murakkabligini talabaning til darajasiga moslashtirish va tushunishni qo‘llab-quvvatlovchi vositalar (glossariy, sxema, oldindan beriladigan savollar) bilan ta’minlash.

Aralash va teskari ta’lim. Aralash ta’lim (blended learning) auditoriya mashg‘ulotini elektron platformadagi mustaqil ish bilan birlashtiradi. Teskari dars (flipped classroom) modelida esa nazariy material — video-ma’ruza, grammatik tushuntirish, tinglash materiali — darsdan oldin mustaqil o‘zlashtiriladi, auditoriya vaqti esa amaliy mashq va muloqotga bag‘ishlanadi. Bu yechim xorijiy til darsidagi eng qimmatli resursni — o‘qituvchi ishtirokidagi jonli muloqot vaqtini tejaydi.

Kredit-modul tizimida bu model tabiiy ravishda joylashadi: mustaqil ta’lim soatlari platformadagi topshiriqlar bilan to‘ldiriladi, auditoriya soatlari esa nutq amaliyotiga yo‘naltiriladi. Shart shuki, mustaqil ish topshiriqlari baholanadigan

va nazorat qilinadigan bo‘lishi kerak, aks holda talaba darsga tayyorlanmay keladi va model ishlamaydi.

Raqamli vositalar va sun’iy intellect. Hozirgi kunda til o‘rganishda bir necha guruh raqamli vositalar qo‘llanadi: intervalli takrorlashga asoslangan leksik ilovalar, korpus resurslari (so‘zning real qo‘llanish kontekstini ko‘rsatadi), talaffuzni tanib olish tizimlari, o‘quv platformalaridagi avtomatik testlar hamda sun’iy intellektga asoslangan suhbatdosh dasturlar.

Sun’iy intellekt vositalarining afzalligi — talabaga katta miqdorda mashq va tezkor qaytar aloqa berish imkoniyati. Ayni paytda ularning cheklovi ham bor: avtomatik qaytar aloqa til xatolarini aniqlaydi, lekin talabaning o‘quv strategiyasini yo‘naltira olmaydi va yozma ishlarning mustaqil bajarilishini kafolatlamaydi. Shu sababli bunday vositalar o‘qituvchi o‘rnini emas, balki mashq hajmini kengaytiruvchi yordamchi vosita o‘rnini egallashi lozim. Akademik halollikni ta’minlash uchun yozma topshiriqlarning bir qismi auditoriyada, nazorat ostida bajarilishi maqsadga muvofiq.

Interaktiv va o‘yin elementlariga asoslangan usullar. Rolli o‘yinlar, munozara va debat, keys-stadi, loyiha usuli hamda gamifikatsiya elementlari (ball, daraja, reyting jadvali) talabaning darsdagi nutq faolligini oshiradi. Bunday usullarning metodik qiymati shundaki, ular affektiv to‘siqni — xato qilishdan qo‘rqishni pasaytiradi. Ammo o‘yin o‘z-o‘zidan maqsad bo‘lib qolmasligi kerak: har bir interaktiv mashg‘ulot aniq til maqsadiga (masalan, ma’lum nutq shaklini avtomatlashtirishga) bog‘langan bo‘lishi shart.

Formativ baholash va qaytar aloqa. Baholash tizimi metodikaning ajralmas qismi hisoblanadi. Formativ baholash o‘quv jarayoni davomida amalga oshiriladi va uning asosiy vazifasi baho qo‘yish emas, balki talabaga o‘z darajasi va keyingi qadami haqida ma’lumot berishdir. Buning samarali shakllari: analitik reyting jadvallari (rubrikalar), o‘z-o‘zini va tengdoshini baholash varaqalari, til portfeli, mini-nazoratlar va og‘zaki qaytar aloqa.

Qaytar aloqa samarali bo‘lishi uchun u aniq (qaysi jihat yaxshi bajarilgani va nimani o‘zgartirish kerakligini ko‘rsatadigan), o‘z vaqtida berilgan va talabaning keyingi harakati bilan bog‘langan bo‘lishi lozim.

Taklif etilayotgan integratsiyalashgan model. Yuqoridagi tahlil asosida quyidagi to‘rt komponentli model taklif etiladi:

–Mazmun komponenti — o‘quv materiali CEFR deskriptorlari va talabaning kasbiy yo‘nalishi asosida tanlanadi (CLIL elementlari bilan).

–Jarayon komponenti — dars TBLT mantig‘ida quriladi, nazariy qism esa teskari dars tamoyili bo‘yicha auditoriyadan tashqariga chiqariladi.

–Texnologik komponent — mustaqil ta’lim platformada tashkil etiladi: intervalli leksik mashqlar, tinglash materiallari, avtomatik testlar, korpus bilan ishlash topshiriqlari.

–Baholash komponenti — analitik rubrikalarga asoslangan formativ baholash, til portfeli va semestr yakunidagi kompleks nazorat.

Modelning amaliy joriy etilishi uchun uchta shart zarur: o‘qituvchining uslubiy tayyorgarligi (malaka oshirish kurslari va o‘zaro dars kuzatuvlari orqali), moddiy-texnik ta’minot (lingafon xonasi, internetga ulangan qurilmalar, elektron resurslarga kirish) hamda guruhlarning maqbul to‘ldirilishi, chunki nutq amaliyoti katta guruhda samarasiz bo‘ladi.

Kutilayotgan natijalar va muhokama. Taklif etilayotgan model joriy etilganda quyidagi natijalar kutiladi: talabalarning og‘zaki nutq ravonligi va o‘zaro muloqotga kirishish faolligining oshishi, faol leksik zaxiraning kengayishi, mustaqil ta’lim topshiriqlarini bajarish darajasining ko‘tarilishi va o‘quv motivatsiyasining kuchayishi. Ayni paytda modelning cheklovlarini ham e’tirof etish lozim: u o‘qituvchidan an’anaviy darsga nisbatan ko‘proq tayyorgarlik vaqtini talab qiladi, platformadagi materiallarni doimiy yangilab turishni taqozo etadi va talabalarning raqamli savodxonligi bir xil emasligi bilan bog‘liq qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Xulosa. Xorijiy tillarni o‘qitishning zamonaviy usullari bir-birini istisno qilmaydi, balki o‘zaro to‘ldiradi. Yagona “eng yaxshi metod” mavjud emas: usul tanlovi talabalarning til darajasi, ta’lim yo‘nalishi, guruh hajmi va texnik imkoniyatlarga bog‘liq. Samaradorlikni ta’minlovchi asosiy tamoyillar quyidagilardan iborat: darsda talabaning nutq faoliyati vaqti maksimal bo‘lishi, materialning mazmunan qiziqarli va kasbiy jihatdan ahamiyatli bo‘lishi, raqamli vositalarning o‘qituvchi ishini almashtirmay, uni kuchaytirishi hamda baholashning o‘rgatuvchi funksiyani bajarishi. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan modelning samaradorligini turli ta’lim yo‘nalishlari kesimida empirik tekshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son “Aholi o‘rtasida chet tillarini o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Council of Europe.

3. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge University Press.
4. Ellis R. Task-based Language Learning and Teaching. – Oxford University Press.
5. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition.
6. Swain M. Communicative Competence: Some Roles of Comprehensible Input and Comprehensible Output in its Development.
7. Nation I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge University Press.
8. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. – Cambridge University Press.
9. Mayer R.E. Multimedia Learning. – Cambridge University Press.
10. Dörnyei Z. Motivational Strategies in the Language Classroom. – Cambridge University Press.